

Беляневич О.А.

*доктор юридичних наук,
професор, головний
науковий співробітник
НДІ приватного права
і підприємництва імені
академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії
правових наук України*

Belianevych O. A.

*Doctor of law, professor,
The Head Researcher of the
Institute of Private Law and
Entrepreneurship named after
an academician F.G. Burchak
of the National Academy of
Sciences of Ukraine*

ПРО ЗАСТОСУВАННЯ СУДОМ ЗАСАД ДОБРОСОВІСНОСТІ, РОЗУМНОСТІ І СПРАВЕДЛИВОСТІ ПРИ ВИРІШЕННІ КОРПОРАТИВНИХ СПОРІВ

УДК 347.191:347.99

1. Відповідно до статті 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами й Україною важливою умовою для зміцнення економічних зв'язків між Україною та Співтовариством є зближення існуючого і майбутнього законодавства України із законодавством Співтовариства. Україна має поступово привести своє законодавство у відповідність до законодавства Співтовариства, зокрема має бути забезпечена приблизна адекватність законів про компанії. Процес гармонізації корпоративного законодавства України із корпоративним правом ЄС є достатньо тривалим, але вже зараз у правозастосовній діяльності мають сприйматися такі шляхи вирішення корпоративних спорів, які б забезпечували ефективність захисту корпоративних прав навіть в умовах недосконалого чинного законодавства. Це означає, що у випадках, коли законодавець не реагує на нагальні потреби удосконалення нормативно-правового регулювання корпоративних відносин, зростає значення судового регулювання спірних відносин через індивідуальні акти правозастосування.

2. Загострення економічних проблем в Україні погіршило ситуацію у сфері корпоративних відносин і призвело до істотного збільшення кількості корпоративних спорів, що відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 12 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) підвідомчі

господарським судам України. Судова практика свідчить про наявність прогалин у законодавчому регулюванні корпоративних відносин, що складаються у товариствах з обмеженою відповідальністю, які (прогалини) тим не менше мають бути подолані судом при вирішенні спорів, адже процесуальним законом забороняється відмова у розгляді справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини (ч. 7 ст. 4 ГПК). Однією з таких прогалин є законодавча невизначеність моменту виникнення корпоративних прав в учасника ТОВ, з якою, у свою чергу, пов'язана проблема виключення учасника зі складу товариства.

Товариство з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) є однією з найбільш поширених в Україні організаційно-правових форм ведення малого та середнього бізнесу і формою корпоративного інвестування. Правовий статус ТОВ визначається, як відомо, у двох площинах: законодавчій та саморегулювній (локальних актах товариства). Господарський кодекс України визначає лише загальні засади правового становища господарських товариств (ст.ст. 79-92), у Цивільному кодексі України закріплено основні положення про ТОВ (ст.ст.140-150 ЦК), детальніше регулювання здійснюється спеціальними нормами Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. (із наступними змінами), але на цей час цими нормами не забезпечується достатня, принаймні з точки зору господарських судів, повнота правового регулювання корпоративних відносин, що складаються в ТОВ. До того ж, масовим явищем в Україні в умовах кризи правосвідомості й правової культури стала недобросовісність поведінки та зловживання своїми правами учасниками ТОВ, що теж має бути оцінено судом при розгляді справи. Прогалинами в законодавстві зумовлене різне застосування місцевими й апеляційними господарськими судами, Вищим господарським судом України та Верховним Судом України норм статті 58 «Вищий орган товариства з обмеженою відповідальністю» та статті 64 «Виключення з товариства з обмеженою відповідальністю» Закону «Про господарські товариства» (проблеми стосуються насамперед того, як слід визначати кількість голосів учасників товариства з обмеженою відповідальністю: пропорційно розміру їх часток, фактично внесених до статутного капіталу товариства, або пропорційно розміру їх часток, зазначених в статутних документах товариств; якщо учасниками фактично не було внесено частку до статутного капіталу, чи впливає це на визначення правомочності загальних зборів учасників та результати голосування з прийняття рішень; чи можуть учасники, які володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної

кількості голосів учасників товариства, реалізувати своє право на виключення недобросовісного учасника шляхом звернення з відповідною вимогою до суду, у випадку систематичної його неучасті в загальних зборах товариства і через це неможливості проведення правомочних зборів та вирішення питання про його виключення).

Про злободенність цих проблем свідчить те, що відповідні норми Закону «Про господарські товариства» стали предметом тлумачення Конституційного Суду України (далі – КСУ). У рішенні КСУ від 05.02.2013 р. у справі №1-3/2013 за конституційним зверненням ТОВ «Ліхтнер Бетон Груп» щодо офіційного тлумачення положень ст. 58, ч. 1 ст. 64 Закону України «Про господарські товариства» зазначено, що «протягом першого року з дня державної реєстрації ТОВ його учасники мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток у статутному капіталі, незалежно від факту повного чи часткового внесення (сплати) вкладів. Питання щодо визначення кількості голосів для повноважності загальних зборів учасників ТОВ та результатів голосування за прийняття їх рішень у разі, якщо протягом першого року з дня державної реєстрації ТОВ учасник не виконав свого обов'язку стосовно формування статутного капіталу, а загальні збори учасників Товариства не прийняли передбачених частиною третьою статті 144 ЦК України і частиною другою статті 52 Закону рішень, відповідно до пунктів 7, 8 частини першої статті 92 Конституції України підлягає законодавчому врегулюванню». Таким чином, КСУ, по суті, лише констатував наявність прогалини в законодавстві, що проблем правозастосування, зрозуміло, не вирішує. У Рекомендаціях Науково-консультативної ради Вищого господарського суду України за підсумками засідання секції першої та другої судових палат, що відбулося 28.11.2013 р., які хоч і не мають обов'язкової сили, але віддзеркалюють тенденції судової практики, зазначено, що при вирішенні справ у спорах, які виникають з корпоративних відносин, необхідно виходити з наступного: «без внесення змін до законодавства частка учасника, який не сплатив повну її вартість протягом року, не може бути змінена автоматично. При визначенні повноважності загальних зборів учасників товариства та результатів голосування враховується кількість голосів учасників, визначена пропорційно розміру їх часток у статутному капіталі, що встановлений статутом товариства, незалежно від вартості фактично внесених (сплачених) ними вкладів» (п. 3). Це уявляється доволі спірним.

При визначенні моменту набуття корпоративних прав учасником ТОВ і вирішенні пов'язаних із цим питань необхідно враховувати логіку корпоративних відносин загалом і норм глави 2 Закону «Про господар-

ські товариства» зокрема, оскільки виникнення корпоративних прав у засновника не може визначатися формально, тобто лише з факту державної реєстрації товариства і на основі відповідного положення статуту товариства.

У літературі справедливо зверталася увага на те, що поняття корпоративних прав *нерозривно пов'язане* із невіддільними від них корпоративними обов'язками, і що ці поняття є неподільними. Відповідно корпоративне право як комплексне за змістом визначається через сукупність усіх прав та обов'язків, які має особа (засновник, учасник) щодо конкретної юридичної особи [1, с. 259-262]. Такий підхід, попри певну неточність власне терміну «корпоративні права», на наш погляд, дозволяє виявити особливості реалізації корпоративних прав у зв'язку із виконанням корпоративних обов'язків, під якими можна розуміти забезпечену корпоративним законодавством чи внутрішньокорпоративними (локальними) нормами міру належної поведінки суб'єкта відповідних правовідносин при набутті чи реалізації ним корпоративних прав, встановлених цими актами [2, с. 107].

Оскільки ТОВ є об'єднанням капіталів, учасник товариства повинен виконувати свої зобов'язання перед товариством, пов'язані з майновою участю, а також вносити вклади у розмірі, порядку та засобами, передбаченими установчими документами (п. «б» ч. 1 ст. 11 Закону «Про господарські товариства»). Право засновника на частку в капіталі товариства зумовлюється *не уявною (номінальною), а фактичною (такою, що відбулася) майновою участю* в капіталі товариства (адже майно передається засновником товариству у власність). Тому право участі у справах товариства (кількість належних учаснику голосів) має на пряму залежати від того, чи виконав засновник свій обов'язок з оплати вкладу в межах визначеної статуту частки.

Ми приєднуємося до висловленої в літературі думки про те, що при первинних способах набуття корпоративних прав вони виникають із моменту їх повної оплати¹. *У разі часткової оплати корпоративні права виникають в оплаченій частині.* Саме так слід розуміти норму ч. 3 ст. 147 ЦК, ч. 3 ст. 54 Закону «Про господарські товариства» про те, що частка учасника товариства з обмеженою відповідальністю може бути відчужена до повної її сплати лише у тій частині, у якій її уже сплачено [1, с. 265].

1 Коректною уявляється аналогія із корпоративними правами акціонера – власника акцій товариства, які впливають з права власності на акції, зокрема право участі в загальних зборах акціонерів мають особи, які є власниками акцій на день проведення загальних зборів (крім установчих зборів).

Таким чином, *корпоративне право засновника виникає з моменту реально виконання свого обов'язку щодо внесення вкладу до статутного капіталу, а право голосу засновника товариства повинно визначатися залежно від сплаченої частини належної йому частки (реально внесеної).*

Встановлюючи обов'язок учасника товариства з обмеженою відповідальністю внести вклад до статутного капіталу в розмірі та порядку, передбаченими установчими документами, законодавець: а) надає можливість учасникам товариства сплатити статутний капітал товариства **до** закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства (ч. 1 ст. 52 Закону), тобто річний строк *надається для виконання* обов'язку кожним з учасників щодо внесення вкладу у відповідному розмірі; б) імперативно визначає негативні наслідки невнесення (неповного внесення) учасниками до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства своїх вкладів за невиконання цього обов'язку із закінченням річного терміну (ч. 2 ст. 52 Закону) у вигляді: 1) або виключення зі складу товариства тих учасників, які не внесли (не повністю внесли) свої вклади; 2) або зменшення статутного капіталу та перерозподілу часток у статутному капіталі; 3) або ліквідації товариства¹.

Встановлений законом механізм реалізації санкцій за невиконання учасником обов'язку щодо внесення вкладу до статутного капіталу передбачає *обов'язкове проведення загальних зборів* товариства для прийняття одного із передбачених ч. 2 ст. 52 Закону «Про господарські товариства» рішень. Оскільки законодавець на встановлює будь-яких правил (умов), за якими здійснюється вибір тієї чи іншої санкції, загальні збори мають право обрати її залежно від конкретних обставин.

Можна стверджувати, що виключення зі складу товариства тих учасників, які не внесли (не повністю внесли) свої вклади, є конфліктною ситуацією, тому законодавець передбачає, що такий учасник ТОВ (його представник) *у голосуванні участі не бере* (ч. 1 ст. 64 Закону «Про господарські товариства»). Численна і суперечлива правозастосовна практика свідчить про те, що загалом такий механізм виявився неефективним, а тому *de lege ferenda* він має бути замінений іншим – у вигляді норм, які б імперативно встановлювали правові наслідки невиконання обов'язку щодо оплати учасником частки без необхідності прийняття з цього питання рішення загальних зборів ТОВ. Тим не менше, імперативно вста-

1 У перших двох випадках має відбутися приведення у відповідність номінального розміру часток учасників із фактичним розміром їх внесків до статутного капіталу.

новлюючи загальне правило про те, що: 1) виключення учасника зі складу товариства належить лише до компетенції загальних зборів ТОВ; 2) такий учасник не голосує з питання про виключення його зі складу ТОВ незалежно від визначеної статутом ТОВ розміру його частки, *законодавець у принципі не допускає ситуації неможливості виключення учасника з ТОВ через відсутність кворуму на загальних зборах ТОВ чи інших обставин.*

У сучасних дослідженнях звертається увага на те, що відповідно до принципів корпоративного управління: 1) законодавство має встановлювати справедливі правові норми, які суб'єкти корпоративних правовідносин вважатимуть розумними і добровільно виконуватимуть; 2) норми закону повинні бути не тільки чітко і ясно сформульовані, а й достатньою мірою прості, щоб суб'єкти корпоративних відносин могли користуватися ними, а суди – забезпечити їх виконання [3, с. 454]. Тому, розглядаючи питання про виникнення й реалізацію корпоративних прав крізь призму розумності, справедливості і добросовісності як загальних засад цивільного законодавства, слід керуватися філософсько-правовою аксіомою «De nihilo nihil» («з нічого – ніщо»). Враховуючи сутність ТОВ як об'єднання капіталів, було б нерозумним і несправедливим стосовно добросовісних у виконанні своїх обов'язків учасників ТОВ визнавати за недобросовісними учасниками, які не внесли своєї частки до статутного капіталу або внесли її не в повному обсязі, корпоративні права в такому ж обсязі, у якому вони б існували за умови повної оплати частки. *Це порушувало б і рівний юридичний масштаб поведінки усіх учасників ТОВ.* Тому, на наш погляд, немає перешкод для того, щоб суд з урахуванням усіх обставин справи міг задовольнити позов про виключення учасника із товариства. Має бути врахована і правова позиція ВСУ, викладена в постанові від 21.05.2012 р. у справі № 6-20цс11: «відмова суду касаційної інстанції у задоволенні позову з тих підстав, що обраний позивачем спосіб захисту не передбачений законом не можна визнати обґрунтованим. Крім того, судом не враховано, що законодавчі обмеження матеріально-правових способів захисту цивільного права чи інтересу підлягають застосуванню з дотриманням положень ст. ст. 55, 124 Конституції України та ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до яких кожна особа має право на ефективний засіб правового захисту, не заборонений законом».

Отже, розглянута вище ситуація правової невизначеності, яка поки що не усунена законодавцем шляхом внесення відповідних доповнень до

Закону «Про господарські товариства», повинна бути подолана такими шляхами:

1) при судовому тлумаченні норм Закону «Про господарські товариства» необхідно застосовувати сукупність таких способів, як граматичний, логічний та системний (для цього норми ст.ст. 58, 64 Закону мають бути розглянуті в контексті загальних положень про господарські товариства та інших норм Закону, якими визначається правове становище товариств з обмеженою відповідальністю), а також *телеологічний та функціональний*. Особливого значення при цьому набуває, на наш погляд, функціональний спосіб тлумачення, за допомогою якого «норма закону інтерпретується крізь призму умов, в яких вона реалізується і які впливають на її зміст» [4, с. 167], метою такого тлумачення має визнаватися захист прав ТОВ як суб'єкта підприємницької діяльності від дій недобросовісного учасника;

2) у правозастосовній діяльності при вирішенні корпоративних спорів судами необхідно застосувати за аналогією права загальні засади цивільного законодавства – справедливість, добросовісність і розумність як спосіб подолання прогалин у праві, як таких, що мають *безпосереднє регулятивне значення*.

1. V. Kravchuk. *Corporate law. Scientific and Practical Commentary law and practice*. - Kyiv: Truth, 2005. - 720 p.
2. Sarakun I.B. *Implementation of corporate rights of the participants (founders) (civil side): Monograph*. - Kyiv.: Institute of Private Law and Business of the Academy of Legal Science of Ukraine, 2009. - 156 p.
3. *Corporate governance: Monograph / I. Spasybo-Fateieva, A. Kibenko, V. Borisova; ed. prof. I. Spasybo-Fateievoi*. - Kharkiv.: Right, 2007. - 500 p.
4. Todyka Y.N. *Interpretation of the Constitution and laws of Ukraine: Theory and Practice*. - Kharkiv: Fact, 2001. - 328 p.

Беляневич О. А. Про застосування судом засад добросовісності, розумності і справедливості при вирішенні корпоративних спорів.

У статті проаналізована необхідність приведення українського законодавства до вимог законодавства ЄС в цілому та зокрема до законодавства про компанії. Вказується, що загострення економічних проблем в Україні погіршило ситуацію у сфері корпоративних відносин і призвело до істотного збільшення кількості корпоративних спорів. Звернено увагу на наявність прогалин у законодавчому регулюванні корпоративних відносин, зокрема у законодавчій невизначеності моменту виникнення корпоративних прав в учасника ТОВ, з якою, у свою чергу, пов'язана проблема виключення учасника зі складу товариства. Проаналізовано відповідні норми чинного законодавства і зроблено висновок, що корпоративне право засновника виникає з моменту реального виконання

свого обов'язку щодо внесення вкладу до статутного капіталу, а право голосу засновника товариства повинно визначатися залежно від сплаченої частини належної йому частки (реально внесеної). Запропоновано ряд змін до чинного законодавства, а також способи тлумачення норм Закону України «Про господарські товариства»; необхідності застосування судами при вирішенні корпоративних спорів загальних засад цивільного законодавства – справедливості, добросовісності і розумності як способу подолання прогалин у праві.

Ключові слова: корпоративні спори, судовий розгляд, цивільне законодавство, корпоративні відносини, принцип справедливості, принцип добросовісності і розумності, товариство з обмеженою відповідальністю.

Беляневич О. А. О применении судом принципов добросовестности, разумности и справедливости при решении корпоративных споров.

В статті проаналізована необхідність приведення українського законодавства к требованиям законодательства ЕС в целом и в частности с законодательством о компаниях. Указується, що обострення економічних проблем в Україні ухудшило ситуацію в сфері корпоративних відносин і привело к существенному увеличению количества корпоративных споров. Обращено внимание на наличие пробелов в законодательном регулировании корпоративных отношений, в частности в законодательной неопределенности момента возникновения корпоративных прав у участника ООО. Проаналізовано соответствующие нормы действующего законодательства и сделан вывод, что корпоративное право учредителя возникает с момента реального исполнения своей обязанности по внесению вклада в уставный капитал, а право голоса основателя общества должно определяться в зависимости от оплаченной части принадлежащей ему доли (реально внесенной). Предложено ряд изменений в действующее законодательство, а также способы толкования норм Закона Украины «О хозяйственных обществах»; необходимости применения судами при разрешении корпоративных споров общих принципов гражданского законодательства – справедливости, добросовестности и разумности как способа преодоления пробелов в праве.

Ключевые слова: корпоративные споры, судебное разбирательство, гражданское законодательство, корпоративные отношения, принцип справедливости, принцип добросовестности и разумности, общество с ограниченной ответственностью.

Belianevych O. About the application by the court the fundamentals of honesty, reasonableness and fairness in the corporate disputes.

The author of the article analyzes the need of harmonization of Ukrainian legislation with the legislation of the European Union in general, and with the legislation regarding company law, in particular. It is claimed that growing economic problems in Ukraine worsened the situation in the field of corporate relations and led to a substantial increase in the number of corporate disputes. The author has drawn attention to the gaps in legislative regulation of corporate relations, particularly in

the legal uncertainty since the emergence of the corporate rights of the parties of the Limited Liability Company (LLC), which, in its turn, is linked to the problem of exclusion from the composition of the partnership. In the article it was analyzed the relevant current legislation. Author concluded that the corporate law of the founder of LLC arose from the actual performance of his duty to contribute to the share capital and voting rights of the founder of the company should be determined according to the appropriate part of the paid share (actually introduced). The author proposed a number of amendments to existing legislation: specific steps for the interpretation of the Law of Ukraine «On Business Associations»; the need to be used by the courts in deciding the corporate disputes of the general principles of civil law - justice, good faith and reasonableness as a way to overcome gaps in the law.

Keywords: corporate disputes, litigation, civil law, corporate relations, the principle of fairness, good faith and reasonableness, limited liability company.